

УДК 37. 091. 12 : 005. 963. 3] : [373. 5. 016 : 91

DOI: 10.31470/2786-6327/2022/2/85-92

Людмила Воловиккандидат географічних наук, доцент
завідувач кафедри географії, екології і методики навчання

Університету Григорія Сковороди в Переяславі

volovyk0606@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-6914-4561>

(вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, Київської області, 08401, Україна)

**РОЗВИТОК ПІЗНАВАЛЬНОГО ІНТЕРЕСУ, ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ І ТВОРЧИХ
ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАЛЬНИХ ЕКСКУРСІЙ З ГЕОГРАФІЇ**

У статті схарактеризовано розвиток пізнавального інтересу, інтелектуальних і творчих здібностей учнів закладів загальної середньої освіти у процесі навчальних екскурсій з географії. Особлива увага приділена ефективності процесу формування географічних знань, умінь та навичок у позаурочний час, а саме, під час екскурсій. Вони є логічним продовженням уроків, забезпечуючи при цьому безперервність навчальної та виховної роботи з географії у позаурочний час.

Географічні екскурсії є однією з форм пізнавальної діяльності школярів. Проведення їх вимагає застосування сучасних методів навчання. Екскурсії мають продовження засвоєння теоретичного матеріалу учнями на уроках географії, але в іншій обстановці – серед природи рідного краю, на промисловому чи транспортному підприємствах, музеї, тощо.

Екскурсії мають велике навчально-виховне значення. На думку К.Д. Ушинського «Чудовий краєвид має такий великий виховний вплив на розвиток молодої душі, з яким важко змагатися впливові педагога, що день, проведений дитиною серед гаїв і полів, вартий багатьох тижнів, проведених на навчальній лаві».

Цінність екскурсій з географії полягає в тому, що школярі сприймають природні об'єкти безпосередньо різними органами чуття, спостерігають та аналізують взаємозв'язки між ними в природному середовищі. Це сприяє формуванню пізнавального інтересу та творчих здібностей учнів бачити природу як єдине ціле, в якому всі елементи тісно пов'язані між собою, утворюючи природний ланцюг.

Оволодіння учнями географічними знаннями, уміннями та компетенціями на уроках географії та закріплення їх під час екскурсій дає змогу зорієнтуватися у складних сучасних суспільних процесах і національно ідентифікуватися.

Одним із головних завдань нової української школи є підвищення ефективності освітнього процесу з метою сприяння всебічному і гармонійному розвитку особистості, її моральному та інтелектуальному самовдосконаленню. Особливої актуальності набуває формування пізнавального інтересу в учнів у нинішніх соціально-педагогічних умовах їх життєдіяльності.

Навчальні екскурсії з географії є основною формою позаурочної діяльності учнів закладів загальної середньої освіти.

Ключові слова: *пізнавальний інтерес, інтелектуальні здібності, творчі здібності, навчальні екскурсії, географія.*

Liudmyla Volovyk

Candidate of geographical sciences,

Assistant Professor, head of the department of geography, ecology and teaching methods Hryhoriy

Skovoroda University in Pereyaslav,

volovyk0606@ukr.net

<https://orsid.org/0000-0001-6914-4561>

(30, Sukhomlynskogo Street, Pereyaslav, Kyiv region, Ukraine, 08401)

DEVELOPMENT OF COGNITIVE INTEREST, INTELLECTUAL AND CREATIVE SKILLS OF STUDENTS IN THE PROCESS OF EDUCATIONAL GEOGRAPHY EXCURSIONS

The article characterizes the development of cognitive interest, intellectual and creative abilities of students of general secondary education institutions in the process of educational excursions in geography. Special attention is paid to the effectiveness of the process of formation of geographical knowledge, abilities and skills in extracurricular time, namely, during excursions. They are a logical continuation of lessons, while ensuring the continuity of educational and educational work in geography outside of school hours.

Geographical excursions are one of the forms of cognitive activity of schoolchildren. Their implementation requires the use of modern teaching methods. Excursions are a continuation of students' assimilation of theoretical material in geography lessons, but in a different environment - among the nature of their native land, at industrial or transport enterprises, museums, etc.

Excursions have great educational value. According to K.D. Ushinsky «A wonderful landscape has such a great educational influence on the development of a young soul that it is difficult to compete with the influence of a teacher, that a day spent by a child among groves and fields is worth many weeks spent at the study bench.»

The value of excursions in geography is that schoolchildren perceive natural objects directly with different senses, observe and analyze the relationships between them in the natural environment. This contributes to the formation of cognitive interest and creative abilities of students to see nature as a single whole, in which all elements are closely interconnected, forming a natural chain.

Pupils acquiring geographical knowledge, skills and competences in geography lessons and consolidating them during excursions make it possible to navigate complex modern social processes and nationally identify.

One of the main tasks of the new Ukrainian school is to increase the efficiency of the educational process in order to promote the comprehensive and harmonious development of the individual, his moral and intellectual self-improvement. The formation of students' cognitive interest in the current socio-pedagogical conditions of their life becomes especially relevant.

Study tours in geography are the main form of extracurricular activities of students of general secondary education institutions.

Keywords: *cognitive interest, intellectual abilities, creative abilities, educational excursions, geography.*

Постановка проблеми. Нинішня ситуація в Україні ставить особливі вимоги до суспільства з питань відбудови та відновлення не тільки об'єктів матеріального виробництва, соціальної сфери та інфраструктури, але й докорінної зміни усієї системи національної освіти, підготовки сучасних кваліфікованих фахівців.

Одним із головних завдань нової української школи постає розвиток пізнавального інтересу, інтелектуальних і творчих здібностей здобувачів освіти у процесі пізнання навколишнього природного середовища, аналізі соціально-економічних процесів, прогнозуванні подальшого сталого (збалансованого) розвитку. Ці завдання визначені Законами України «Про освіту» та «Про позашкільну освіту», Державним стандартом базової середньої освіти. Актуальності набуває створення для реалізації цих завдань сприятливих умов для дітей, які б

допомагали їм самореалізуватися у сучасному життєвому середовищі, сприяти кожній особистості в подальшому сприйнятті реального світу, навчатися впродовж життя, ефективно співпрацювати у колективі.

Значну роль відіграє проведення навчальних екскурсій з географії. Під час їх організації та проведення з учнями використовуються форми та методи роботи, які максимально спрямовані на формування у них географічних знань, умінь і навичок. Забезпечення найповнішого прояву можливостей особистості учня як суб'єкта освітнього процесу – це головний принцип цього виду діяльності.

У ході екскурсій з географії використовуються методи і форми навчання, які в повній мірі враховують вікові особливості учнів та програму шкільних курсів з географії. Виконання завдань навчальних екскурсій з географії орієнтується на компетентнісний потенціал природничої освітньої галузі формувати всі ключові компетентності через розвиток умінь, навичок і ставлень на базові знання відповідно до Державного стандарту.

Навчальні екскурсії з географії можна розглядати, як засоби практичного здійснення мети, завдань і змісту роботи з формування в учнів цілісної системи географічних уявлень і понять відповідно до поставлених задач. Вони сприяють розвитку пізнавального інтересу та творчих здібностей учнів, проведення їх обов'язкове з врахуванням вікових та індивідуальних особливостей.

Так як і уроки, навчальні екскурсії є обов'язковими та необхідними складовими освітнього процесу у закладах загальної середньої освіти. Вони передбачають створення умов для наближення змісту шкільних курсів з географії до реального життя населення, спостереження та дослідження учнями явищ і процесів у природі, розвитку пізнавального інтересу, їх інтелектуальних і творчих здібностей, формування у школярів географічних компетентностей, які мають ґрунтуватися на реаліях практичної та професійно-орієнтаційної спрямованості у майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток пізнавального інтересу, інтелектуальних і творчих здібностей учнів у процесі навчальних екскурсій з географії є складовими географічної освіти.

Сучасна географічна освіта учнів закладів загальної середньої освіти ґрунтується на реалізації індивідуального, діяльнісного та компетентнісного підходів до навчання.

Мета та завдання географічної освіти визначаються суспільними потребами. Формування всебічно розвиненої особистості, географічні знання якої сформовані внаслідок пізнання навколишнього природного середовища, є однією із важливих потреб сьогодення. Географічна ж культура школярів складається з таких основних компонентів, як географічне бачення світу, географічне мислення та географічні методи й мова (поняття, терміни, карта) (Вішнікіна Л. П., 2017).

Відомі вітчизняні науковці Браславська О. В., Вішнікіна Л. П., Довгань Г. Д., Жемеров О. О., Кобернік С. Г., Костиця М. Ю., Кот Н. З., Крачило М. П., Назаренко Т. Г., Непша О. В., Стадник О. Г., Покась Л. А., Топузов О. М., Янченко А. І., Яровий Д. В. та ін. присвятили ряд публікацій питанням розвитку пізнавального інтересу, інтелектуальних і творчих здібностей учнів у процесі навчальних екскурсій з географії.

Питаннями розвитку пізнавального інтересу, інтелектуальних, творчих здібностей учнів займалися відомі зарубіжні вчені: Вос Д., Жак Делор, Гордон Драйден, Негл Гаррет, Ян Амос Коменський, А. Кроуфорд, Майкл Нейш, С. Саул, Крис Спенсер, Ф. Пинчмелл та інші.

Метою статті є на основі доступних джерел і літератури схарактеризувати розвиток пізнавального інтересу, інтелектуальних і творчих здібностей учнів у процесі навчальних екскурсій з географії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нинішні процеси в освітньому середовищі нашої держави не в повній мірі відображають необхідний рівень формування предметно-географічних компетентностей, необхідних здобувачам освіти для майбутнього професійного зростання.

Базовою основою географічної освіти є знання, що формуються в процесі вивчення

шкільних курсів з географії. У Державному стандарті базової середньої освіти (затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 року № 898) передбачено невеликі можливості практичного застосування учнями теоретичних знань з географії у поза шкільному середовищі. Такий підхід зменшує зацікавленість учнів у вивченні предмету. Тому нині перед шкільною географічною освітою постає питання посилення практичної спрямованості змісту навчання, використовуючи навчальні екскурсії з географії.

Географічна екскурсія – це форма роботи, спрямована на вивчення учнями при керівній ролі вчителя географічних явищ, процесів, об'єктів через безпосереднє їх сприймання і спостереження в конкретному середовищі – природному або виробничому (Непша О. В., 2019).

Одними із головних завдань екскурсій є закріплення теоретичних географічних знань учнів безпосередньо у навколишньому середовищі, уміння встановлювати міжпредметні зв'язки, розвивати пізнавальний інтерес, інтелектуальні та творчі здібності учнів, їх спостережливість, формувати майбутню професійну траєкторію.

Під час екскурсій з географії учні накопичують географічні уявлення, які є основою для формування фізико-географічних та економіко-географічних понять.

Завдання навчальної екскурсії з географії орієнтовані на формування в учнів природничої картини досліджуваної території на засадах інтегрованого підходу, основою якого виступає логіка відкриття й опанування учнями на практиці наукового методу отримання відповідей на запитання про оточуючий світ. Теоретичні знання підкріплюються вміннями, які формуються в учнів у практичній діяльності.

Навчальна екскурсія з географії – це форма організації навчально-виховної роботи з учнями. Вона проводиться за межами закладу загальної середньої освіти з метою спостереження за географічними процесами, явищами чи аналізу виробничих процесів на промисловому, сільськогосподарському чи транспортному підприємствах. Тематика та зміст навчальних екскурсій відповідають шкільним курсам з географії. Пізнання навколишнього природного середовища шляхом проведення навчальних екскурсій з географії сприяє засвоєнню теоретичних знань здобувачів освіти на практиці, формуванню низки компетентностей.

Сучасна шкільна програма з географії передбачає певний мінімум екскурсій у докільля, на промислові, агропромислові та транспортні підприємства.

Процес навчання на уроці – екскурсії реалізується не в умовах класного приміщення, а в природі під час безпосереднього спілкування учнів з об'єктами і явищами природи. Класифікація уроків-екскурсій здійснюється за двома ознаками: обсягом предметного змісту теми екскурсії та його місцем у структурі вивчення розділу або курсу.

Класифікуються навчальні екскурсії з географії за змістом, передбаченим часом, місцем проведення, способом пересування, складом учасників, способом організації сприйняття географічного об'єкта чи явища. Географічні екскурсії поділяються на: екскурсії до природних об'єктів; виробничі екскурсії; екскурсії до музейних об'єктів; комплексні екскурсії, тощо.

Навчальні екскурсії з географії поділяються за такими ознаками: за змістом проведення – фізико-географічні та економіко-географічні; за кількістю тем – однотемна або багатотемна; за дидактичною метою проведення – вступна, поточна, підсумкова.

Залежно від місцевих умов особливості організації й проведення навчальних географічних екскурсій визначаються адміністрацією школи та вчителем. Екскурсії у природу, і на підприємство потребують ретельної підготовки.

Підготовка вчителя до організації та проведення відповідних екскурсій має наступні етапи:

1. Мета і завдання екскурсії.
2. Складання маршруту та його моніторинг на місцевості з визначенням об'єктів вивчення.
3. Визначення кількості й місцезнаходження зупинок під час екскурсії.
4. Зміст та прийоми роботи учнів на зупинках.
5. Визначення загального, індивідуальних та групових завдань учням.
6. Розробка рекомендацій школярам з підготовки приладів й обладнання для проведення спостережень і досліджень.
7. Розробка рекомендацій по виконанню завдань екскурсії.

8. Інформування учасників екскурсії щодо форми звітної документації та критеріїв оцінювання завдань (Жемеров О.О., Янченко А.І., 2015).

Мета й завдання навчальних екскурсій з географії обумовлена вимогами шкільної програми з географії. Готуючись до проведення екскурсії, вчитель обирає маршрут, уточнює кількість зупинок, окреслює завдання учням та методику їх виконання, вибирає оптимальну кількість груп учнів, їх розміщення, що дасть можливість порівняти й узагальнити результати практичної роботи їх у цих групах, а також передбачити, щоб кожен учень був задіяний у виконанні практичних завдань.

Учитель заздалегідь ознайомлює учнів з темою географічної екскурсії та проводить випереджувальний інструктаж щодо її проведення. Алгоритм проведення географічної екскурсії наступний:

- повідомлення завдань практичної діяльності учнів під час екскурсії;
- інструктаж дотримання правил поведінки учнів під час екскурсії;
- актуалізація знань і умінь школярів для виконання поставлених задач;
- поділ учнів на групи чи бригади;
- пояснення прийомів і порядку виконання задач і фіксація результатів їх виконання;
- проведення навчальної екскурсії з географії;
- підведення попередніх підсумків екскурсії та пояснення щодо оформлення звітної документації, висновків, узагальнень.

Для прикладу розглянемо інтегрований курс «Пізнаємо природу» (адаптаційний цикл, 5-6 класи) авторського колективу Крижанівський В.В., Северинова А.М., Даниленко Л.І. Досягнення мети та реалізація завдань курсу здійснюється шляхом впровадження компетентнісного, інтегрованого, діяльнісного та практичного підходів (Крижанівський В.В., Северинова А.М., Даниленко Л.І., 2022).

Характерною особливістю курсу «Пізнаємо природу» для 5-6 класів закладів загальної середньої освіти є інтегроване поєднання елементів знань і практичної діяльності щодо методів пізнання природи й збереження довкілля для життя наступних поколінь. Набуті базові та загальні знання учнів на уроках, є підґрунтям для формування під час екскурсій наукової основи для розуміння цілісності навколишнього світу – довкілля, виробничих процесів й антропогенного впливу на навколишнє природне середовище.

Навчальні екскурсії з географії сприяють формуванню ключових компетентностей і наскрізних умінь: здійснювати вимірювання, фіксувати результати та оцінювати точність вимірювань, класифікувати об'єкти, явища природи, технологічні процеси, вміти характеризувати географічні об'єкти, пояснювати природні явища і технологічні процеси з використанням мови природничих наук і наукової термінології, досліджувати природу самостійно чи в групі, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, презентувати результати досліджень.

Завдання навчальних екскурсій орієнтовані на підтримання й розвиток допитливості і пізнавальної ініціативи учнів, розвиток навичок співпраці у групі. Під час екскурсій в учнів формуються уявлення про закономірності у природі, вони мають змогу безпосередньо співвіднести їх з особистими і суспільними цінностями, оцінювати наслідки прийнятого рішення, відчувати власну відповідальність за збереження здоров'я і довкілля, формувати навички продуктивної взаємодії, що сприятиме самореалізації та успішній соціалізації.

У 5-6 класах у змісті інтегрованого курсу «Пізнаємо природу» передбачені: планування і проведення спостереження об'єктів природи; планування і проведення експерименту (на вибір вчителя); складання каталогу/колекції природних об'єктів під час екскурсії; екскурсії (реальні/віртуальні) до хімічної чи біологічної лабораторії, музею науки, природничого музею; екскурсії в природу (на пришкольну ділянку, в парк тощо) (Крижанівський В.В., Северинова А.М., Даниленко Л.І., 2022).

Очікуваними результатами навчання запропонованого змісту є виконання з допомогою вчителя чи інших осіб спостереження та експериментів за складеним планом, використання інструментів, презентація результатів роботи, дотримання правил безпеки життєдіяльності під

час навчальних екскурсій; виявлення етичного ставлення до досліджуваних об'єктів природи; демонстрація якості, знань і вмінь, які сприяють досягненню мети дослідження, оцінювання важливості набутих дослідницьких умінь, власної діяльності в роботі групи.

У темі 4. ВИВЧАЄМО ЖИВУ ПРИРОДУ ЗЕМЛІ (6 клас) передбачено екскурсії до ботанічного саду, оранжереї, дендропарку, зоопарку, Будинку природи, природничого музею, на ферму тощо. Передбачені наступні види навчальної діяльності: застосування набутого досвіду і знань про організми, екосистеми у навчальних і життєвих ситуаціях; обмін думками і враженнями від побаченого під час екскурсії, виконаного проєкту; оцінювання результатів індивідуальної чи групової роботи, підведення її підсумків (Крижанівський В. В., Северинова А. М., Даниленко Л. І., 2022).

Цілевизначеність, науковість, чіткість визначення організації та проведення, професійність, наступність – це одні з головних вимог змісту навчальних екскурсій з географії.

У змісті навчальних екскурсій з географії заслуговують уваги наступні напрями: 1) поглиблене вивчення учнями географічних об'єктів і явищ, які викликають у них особливе зацікавлення та відіграють значну роль у формуванні їхніх географічних компетентностей (ключових, міжпредметно-інтегральних, предметних); 2) формування у школярів умінь і навичок дослідницького характеру під час екскурсій на місцевості, з використанням різноманітних сучасних засобів навчання та у процесі роботи з різними джерелами інформації.

Розвиток пізнавального інтересу у школярів у ході навчальних екскурсій з географії пов'язується із способом реалізації сучасних методичних прийомів її проведення. Вони, у свою чергу, є відображенням ознак екскурсії як методу навчання, серед них: розповідь, показ, дослідження, презентація результатів пізнавальної діяльності. Змістом групового пізнавального інтересу учнів у процесі навчальних екскурсій з географії є організований процес засвоєння теоретичних знань на практиці у системі «учитель-учень-учні».

Слід зазначити, що під час навчальних екскурсій з географії здійснюється наскрізне формування міжпредметно-інтегральної красназавчої компетентності учнів та формуються їх вміння самостійно здобувати знання й застосовувати на практиці. Під час екскурсій використовуються різноманітні методи й прийоми навчання. З метою формування пізнавального інтересу в учнів, часто до організації та проведення навчальних екскурсій з географії залучаються науковці, спеціалісти-практики, учасники географічних експедиції, фахівці відповідних галузей матеріального виробництва та соціальної сфери.

У ході екскурсій учні оволодівають уміннями працювати із сучасними приладами, інструментами, використовують їх під час досліджень у природних умовах. Заслуговують уваги різноманітні спостереження, що дають змогу вивчати об'єкти довкілля у всіх їх проявах чим викликають значний пізнавальний інтерес в учнів та розвивають їх творчу ініціативу, уміння працювати в команді.

Навчальні екскурсії з географії сприяють закріпленню дослідницьких методів географічної науки. Учні вчаться спостерігати за об'єктами, явищами чи процесами, збирають колекції мінералів, гірських порід, типів ґрунтів, закріплюють на практиці теоретичні знання, накопичують географічну інформацію, готують презентації тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, важливість навчальних екскурсій з географії полягає в тому, що вони проводяться з учнями у довіллі, безпосередньому контакті з природним середовищем. Географічними об'єктами при цьому можуть бути ліси, гаї, парки, річки, озера, моря, гори, скелі, унікальні пам'ятки природи, схід і захід сонця, промислові, аграрні, транспортні підприємства тощо. Саме той факт, що школярі вступають у безпосередній контакт з природними об'єктами дослідження, обумовлює специфічність географічної освіти та методику організації й проведення навчальних екскурсій.

З метою розвитку пізнавального інтересу, інтелектуальних і творчих здібностей учнів у процесі навчальних екскурсій з географії для дослідження обираються цікаві мальовничі куточки природи. Цінність об'єктів живої і неживої природи на відміну історико-культурних, архітектурних полягає у тому, що вони постійно перебувають у взаємозв'язку, динамічно змінюють свій вигляд (поле навесні і восени, ліс влітку та взимку, море в штиль і шторм та ін.).

Методично правильна організація та проведення з учнями закладів загальної середньої освіти навчальних екскурсій з географії дає можливість досягнути мети та сприяє розвитку пізнавального інтересу, інтелектуальних і творчих здібностей учнів, формуванню географічних компетентностей, спрямованих на застосування у майбутньому при виборі професії, їх умінь і навичок застосовувати теоретичні знання на практиці, працювати в команді, бережливо ставитися до природи, дбати про її збереження.

Список використаних джерел і літератури

1. Бабешко О. О. (2005). Методика навчання географії : навч. посіб. [для вчителів і студентів – географів педуніверситетів]. Умань : АЛМІ. 263 с.
2. Бех І. Д. (2009). Компетентнісний підхід у сучасній освіті. *Вища освіта. [Тематичний вип. : Педагогіка вищої школи : методологія, теорія і технології]*. Київ : Гнозис. № 3, дод. 1. С. 21–24.
3. Биковська О. В. (2007). Реалізація компетентнісного підходу в позашкільній освіті. *Позашкільна освіта та виховання*. № 2. С. 7–17.
4. Бойко В. М. (2004). Закордонний досвід розвитку географії рідного краю. *Географія та основи економіки в школі*. № 5. С. 28–29.
5. Борейко А. І., Борейко С. О. (2012). Екскурсія як засіб естетичного саморозвитку учнів. *Естетичне виховання дітей та молоді: теорія, практика, перспективи розвитку. Збірник наукових праць / за ред. О. А. Дубасенюк, Н. Г. Сидорчук*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. С. 311–316.
6. Варакута О. М. (2002). Формування в учнів географічних понять. *Географія та основи економіки в школі*. № 6. С. 28–31.
7. Вішнікіна Л. П. (2015). Зміст предметних географічних компетенцій учнів. *Імідж сучасного педагога*. Полтава : АСМІ. № 10. С. 3–6.
8. Географія. Програма для 6-9-х класів ЗНЗ. URL: <https://osvita.ua/school/program/program-5-9/56127/> (дата звернення 02.08.2022).
9. Гришко С. В. Непша Я. Ю. (2019). Навчальні екскурсії як форма організації навчально-виховного процесу при вивченні географії. *Володимир-Волинський педагогічний коледж ім. А. Ю. Кримського: минушина, сучасність, майбуття: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю, присвяченої 80-річчю освітнього закладу, (28 листоп. 2019 р., м. Володимир-Волинський)*. С. 332–334.
10. Державний стандарт базової середньої освіти (затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 року №898). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/898-2020-%D0%BF> (дата звернення 22.07.2022).
11. Додаток до листа МОН від 06.02.08. №1/9-61. Методичні рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу під час проведення навчальних екскурсій та навчальної практики учнів загальноосвітніх навчальних закладів]. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS6874> (дата звернення 27.06.2022).
12. Жемеров О. О., Янченко А. І. (2015). Розробка нової системи шкільних географічних екскурсій у природу. *Проблеми безперервної географічної освіти і картографії. Збірник наукових праць*. Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. С. 62–64.
13. Кобернік С., Люта В. (2009). Самоконтроль учня як основа здійснення поточного контролю навчальних досягнень з географії. *Географія та основи економіки в школі*. № 9. С. 2–5.
14. Кобернік С. Г., Кузьміна Н. Ю., Овчарук О. В., Тараненко І. Г. Концепція змісту освіти для європейського виміру України. URL: https://osvita.ua/school/school_today (дата звернення 21.07.2022).
15. Крачило М., Серебрий В. (2006). Географія : практичні заняття на місцевості. Київ : Шк. світ Вид. Л. Галіцина. 128 с.
16. Крижанівський В. В., Северинова А. М., Даниленко Л. І. (2022). Модельна навчальна програма з інтегрованого курсу «Пізнаємо природу» (адаптаційний цикл, 5-6 класи). Комунальний навчальний заклад «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради». С. 4–38.
17. Кушнарєнко Н. Г. (2015). Підручник географії як засіб організації та проведення краєзнавчих екскурсій. *Науковий вісник Чернівецького університету. Випуск 38. Педагогіка та психологія. Збірник наукових праць*. Чернівці: Чернівецький національний університет. С. 82–89.
18. Методичні рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу під час проведення навчальних екскурсій та навчальної практики учнів загальноосвітніх навчальних закладів. URL: osvita.ua/legislation/Ser_osv/2617/ (дата звернення 27.06.2022).
19. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. №2145 – VIII. *Голос України*. 2017. 27 верес. (№178-179). С. 10–22.
20. Тімець О. В. (2008). Географічна освіта як основа формування життєвих компетенцій учнів : реформа шкільної освіти. *Географія та основи економіки в школі*. № 6. С. 2–5.

Refereces

1. Babeshko, O. O. (2005). Metodyka navchannya heohrafiyi [Methodology of teaching geography], 44–122 [in Ukraine].
2. Bekh, I .D. (2009). Kompetentnisnyy pidkhid u suchasniy osviti [Competency approach in modern education]. *Pedahohika vyshchoyi shkoly : metodolohiya, teoriya i tekhnolohiyi – Higher school pedagogy: methodology, theory and technology*, 3, 21–24 [in Ukraine].

3. Bykovsaposka, O. V. (2007). Realizatsiya kompetentnisnoho pidkhodu v pozashkilaposniy osviti [Implementation of the competence approach in extracurricular education]. *Pozashkilna osvita ta vykhovannya – Extracurricular education and upbringing*, 2, 7–17 [in Ukraine].
4. Boyk, V. M. (2004). Zakordonnyy dosvid rozvytku heohrafiyi ridnoho krayu [Foreign experience of the development of the geography of the native region]. *Heohrafiya ta osnovy ekonomiky v shkoli – Geography and basics of economics at school*, 5, 28–29 [in Ukraine].
5. Boreyko, A. I., Boreyko S. O. (2012). Ekskursiya yak zasib estetychnoho samorozvytku uchniv [Excursion as a means of aesthetic self-development of students]. *Estetychne vykhovannya ditey ta molodi: teoriya, praktyka, perspektyvy rozvytku – Aesthetic education of children and youth: theory, practice, development prospects. Collection of scientific papers*, 311–316 [in Ukraine].
6. Varakuta, O. M. (2002). Formuvannya v uchniv heohrafichnykh poniat [Formation of students' geographical concepts]. *Heohrafiya ta osnovy ekonomiky v shkoli – Geography and basics of economics at school*, 6, 28–31 [in Ukraine].
7. Vishnikina, L. P. (2015). Zmist predmetnykh heohrafichnykh kompetentsii uchniv [The content of subject geographic competencies of students]. *Imidzh suchasnoho pedahoha – The image of a modern teacher*, 10, 3–6 [in Ukraine].
8. Heohrafiia. Prohrama dlia 6-9-kh klasiv ZNZ. [Geography. Program for 6th-9th grades of ZNZ]. Retrieved from: [in Ukraine].
9. Hryshko, S. V., Nepsha, Ya. Yu. (2019). Navchalni ekskursii yak forma orhanizatsii navchalno-vykhovnoho protsesu pry vyvchenni heohrafii. [Educational excursions as a form of organization of the educational process in the study of geography]. *Volodymyr-Volynskiy pedahohichnyi koledzh im. A. Yu. Krymskoho: mynuvshyna, suchasnist, maibuttia – Volodymyr-Volyn Pedagogical College named after A. Yu. Krymskyi: past, present, future, materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. z mizhnar. uchastiu, prysviacheno 80-richchiu osvitnoho zakladu*, (28 lystop. 2019 r., m. Volodymyr-Volynskiy), 332–334. Retrieved from: <http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/8398> [in Ukraine].
10. Derzhavnyi standart bazovoi serednoi osvity (2020). [State standard of basic secondary education]. Retrieved from: [in Ukraine].
11. Dodatok do lysta MON vid 06.02.08. №1/9-61. Metodichni rekomendatsii shchodo orhanizatsii navchalno-vykhovnoho protsesu pid chas provedennia navchalnykh ekskursii ta navchalnoi praktyky uchniv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv. [Addendum to the letter of the Ministry of Education and Culture dated 06.02.08. No. 1/9-61. Methodological recommendations on the organization of the educational process during educational excursions and educational practice of students of general educational institutions]. Retrieved from: <https://> [in Ukraine].
12. Zhemerov, O. O., Yanchenko, A. I. (2015). Rozrobka novoi systemy shkilnykh heohrafichnykh ekskursii u pryrodu [Development of a new system of school geographical excursions into nature]. *Problemy bezpererвної heohrafichnoi osvity i kartohrafii. Zbirnyk naukovykh prats – Problems of continuous geographical education and cartography. Collection of scientific papers*, 62–64 [in Ukraine].
13. Kobernik, S. (2009). Samokontrol uchnia yak osnova zdiisnennia potochnoho kontroliu navchalnykh dosiahnen z heohrafii [Student self-monitoring as a basis for ongoing monitoring of educational achievements in geography]. *Heohrafiya ta osnovy ekonomiky v shkoli – Geography and basics of economics at school*, 9, 2–5 [in Ukraine].
14. Kobernik, S. H. Kontseptsiiia zmistu osvity dlia yevropeiskoho vymiru Ukrainy [The concept of the content of education for the European dimension of Ukraine]. Retrieved from: https://osvita.ua/school/school_today [in Ukraine].
15. Krachylo, M. (2006). Heohrafiia : praktychni zaniattia na mistsevosti [Geography: practical classes in the area]. *Biblioteka «Shkilnoho svitu» – «School World» Library*, 12–88 [in Ukraine].
16. Kryzhanivskiy, V. V., Severynova, A. M., Danylenko, L. I. (2022). Modelna navchalna prohrama z integrovanoho kursu «Piznaemo pryrodu» (adaptatsiinyi tsykl, 5-6 klasy) [Model curriculum from the integrated course «Getting to know nature» (adaptation cycle, grades 5-6)]. *Cherkaskyi oblasnyi instytut pisladyplomnoi osvity pedahohichnykh pratsivnykiv Cherkaskoi oblasnoi rady – Cherkasy Regional Institute of Postgraduate Education of Pedagogical Workers of the Cherkasy Regional Council*, 4–38 [in Ukraine].
17. Kushnarenko, N. H. (2015). Pidruchnyk heohrafii yak zasib orhanizatsii ta provedennia kraieznavchykh ekskursii [A geography textbook as a means of organizing and conducting local history excursions]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Vypusk 38. Pedahohika ta psykholohiia. Zbirnyk naukovykh prats – Scientific Bulletin of Chernivtsi University. Issue 38. Pedagogy and psychology. Collection of scientific papers*, 82–89 [in Ukraine].
18. Metodichni rekomendatsii shchodo orhanizatsii navchalno-vykhovnoho protsesu pid chas provedennia navchalnykh ekskursii ta navchalnoi praktyky uchniv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv [Methodological recommendations on the organization of the educational process during educational excursions and educational practice of students of general educational institutions]. Retrieved from: [osvita. ua/legislation/Ser_osv/2617/](https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/2617/) [in Ukraine].
19. Zakon Ukrainy №2145 – VIII «Pro osvitu» [Law of Ukraine No. 2145-VIII «About education»]. *Holos Ukrainy – Voice of Ukraine*, 178-179, 10–22 [in Ukraine].
20. Timets, O. V. (2008). Heohrafichna osvita yak osnova formuvannya zhyttievnykh kompetentsii uchniv : reforma shkilnoi osvity [Geographical education as a basis for the formation of students' life competencies: reform of school education]. *Heohrafiya ta osnovy ekonomiky v shkoli – Geography and basics of economics at school*, 6, 2–5 [in Ukraine].